

ОСОБЛИВОСТІ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Як показують численні публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, розвиток економіки у другій половині ХХ і на початку ХХІ ст. нерозривно пов'язаний із впровадженням ринкових відносин у сферу науки і технологій, формуванням та швидкою зміною ролі цього нового сектора світової економіки.

Основою національної економічної політики має стати утвердження України як високотехнологічної держави, народне господарство якої здатне виробляти найновішу продукцію з високим рівнем якості. Головна ознака постіндустріального суспільства — це поява специфічних суспільних утворень і відносин, джерелами конкурентної переваги яких стають принципово нові розробки, тобто інновації.

Інноваційний поступ сучасного економічного зростання змінює його основу: рушійною силою розвитку стає не промислове виробництво, а розробки й технології. Провідним фактором виробництва стає інтелектуальна складова процесу.

Отже, проблема у загальному вигляді полягає в знаходженні шляхів якнайшвидшого опанування всіма суб'єктами господарської діяльності інноваційних засад зростання, підвищення ролі й ефективності в інноваційному процесі науково-технологічної складової.

Поняття інноваційного розвитку, що протягом другої половини минулого сторіччя розвивалося західними вченими, за соціально-економічним змістом відповідає поняттю науково-технічного прогресу. Аналіз літературних і наукових джерел [3; 12; 14 і ін.] показує, що поняття інноваційного розвитку ґрунтовніше розроблене у теорії інноваційних процесів, орієнтованій на ринкову систему господарювання. Теорія інноваційних процесів є синтезом декількох груп теорій і концепцій: циклічності і нерівномірності інноваційного розвитку, довгих хвиль, кластерів та класифікації нововведень (М.Кондратьєв, Й.Шумпетер, Г.Менш, О.Анчишкін та ін.); взаємодії економічного росту і науково-технічного прогресу (Ян Тінберген, Х.Домар, Р.Солоу, Дж.Хікс і ін.); ефективності науково-технічного прогресу (Р.Фостер і ін.), дифузії нововведень та інноваційного мультіплікатора (Менсфілд, Майер, К.Фрімен, і ін.); технологічного прогнозування (Дж.Мартіно, О.Анчишкін, Г.Добров і ін.); інноваційної підприємницької активності (І.Шумпетер, П.Друкер і ін.); державної інноваційної політики, організаційно-економічного механізму управління інноваціями (Менсфілд, Стігліц, О.Дагаєв і ін.); формування конкурентних стратегій і конкурентного розвитку (М.Портер); формування інноваційних стратегій (М.Портер, Б.Твісс, Б.Санто, Ш.Тацуно, О.Богданов та ін.).

Відомі вчені, зокрема В.Л.Рижов, А.М.Гуржій, Л.А.Мусіна, А.С.Гальчинський на відміну від нечисленних науковців вбачають ключовою перешкодою на шляху інноваційного відродження вітчизняної економіки гострий дефіцит фінансових ресурсів (і не в останню чергу — державних) на стадії реалізації інноваційних проєктів.

Такі науковці, як Ю.М.Бажал, В.П.Александрова та інші, вважають за необхідне негайно усунути очевидні негаразди у сфері науки і освіти, без активної участі діячів якої розробка і впровадження інноваційної моделі без сумніву буде вкрай ускладненою [4; 9].

Яка точка зору найобґрунтованіша — це питання, відповідь на яке має стати логічним висновком автора цієї статті. Отже, тема даної статті присвячена сучасним проблемам функціонування і детермінантам механізму ефективного інноваційного розвитку, є не тільки важливою, але й своєчасною. Тому, мета статті – розгляд особливостей структури інноваційного механізму розвитку економіки і необхідність активізації пошуків шляхів її удосконалення.

4 липня 2002 року Верховна Рада України прийняла Закон № 40-IV "Про інноваційну діяльність", спрямований на підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Прийнятий Закон визначає правові, економічні й організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні та встановлює форми стимулювання державою інноваційних процесів [5].

Згідно з даним Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проєкти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних.

Законом визначені головні принципи інноваційної політики, до яких, зокрема, відносяться:

- орієнтація на інноваційний шлях розвитку економіки України;
- визначення державних пріоритетів інноваційного розвитку;
- формування нормативно-правової бази у сфері інноваційної діяльності;

Серія: Економіка

- створення умов для збереження, розвитку і використання вітчизняного науково-технічного та інноваційного потенціалу;
 - забезпечення взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності;
 - ефективне використання ринкових механізмів для сприяння інноваційній діяльності, підтримка підприємництва у науково-виробничій сфері;
 - здійснення заходів на підтримку міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;
 - фінансова підтримка, здійснення сприятливої кредитної, податкової і митної політики у сфері інноваційної діяльності;
 - сприяння розвитку інноваційної інфраструктури;
 - інформаційне забезпечення суб'єктів інноваційної діяльності;
 - підготовка кадрів у сфері інноваційної діяльності.
- Державне регулювання інноваційної діяльності здійснюється шляхом:
- визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності державного, галузевого, регіонального і місцевого рівнів;
 - формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм;
 - створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності;
 - захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності;
 - фінансової підтримки виконання інноваційних проектів;
 - стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів;
 - встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності;
 - підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури.

У зв'язку з певними складними сучасними умовами, притаманними перехідному періодові розвитку економіки і пов'язаними головним чином із недостатньою економічною спроможністю підприємств щодо придбання та використання науково-технічних досягнень, у цей період складаються характерні тенденції в реалізації пріоритетних напрямів науково-технічної та інноваційної діяльності в країні, що їх доцільно змінити на краще.

Частка пріоритетів у загальній кількості науково-технічних розробок становить поки що близько 6% (табл. 1) і поступово знижується. Порівняно до 2000 р. частка пріоритетів у загальній кількості інших науково-технічних розробок в 2002 р. зменшилася вдвічі [1: 13-14].

На засадах узагальнення результатів науково-технічних розробок, які виконуються в Україні, врахування зарубіжного досвіду та звітних даних щодо інноваційної активності вітчизняних промислових підприємств визначено можливості використання у перспективі українських науково-технічних доробок як основи створення інформаційної моделі економіки.

Зважаючи на наведені в табл. 1 дані, слід зазначити тенденцію зниження можливостей використання у виробництві найперспективніших технологічних засобів для стабілізації та прискорення розвитку економіки України, які за змістом і спрямуванням не відрізняються суттєво від напрямів розвитку науки і техніки у розвинених країнах світу, бо як і в Європейському Союзі, значний обсяг розробок спрямовано на розвиток науки про життя, створення інформаційних і комп'ютерних технологій та технологій ресурсозберігаючого і стабілізуючого економіку призначення.

Що ж до окремих основних напрямів розвитку науки і техніки, то пріоритетні розробки як підґрунтя майбутнього технічного і технологічного оновлення виробництва є також недостатнім внеском у науково-технічну діяльність у країні. Науково-технічні пріоритети в галузі створення нової техніки становлять приблизно 93% від їх кількості, а з використанням винаходів — лише 12,7%. Майже таке співвідношення в галузі розробки нових технологій, у тому числі — ресурсозберігаючих як необхідної передумови для зниження матеріале-, енергоємності та трудомісткості продукції.

Отже для майбутнього інноваційного розвитку вітчизняної економіки особливо важливим стає підвищення темпів виконання пріоритетних розробок, спрямованих на створення прогресивних видів техніки, в тому числі автоматизованого обладнання, роботи - і комп'ютерної техніки, сучасних засобів інформатизації виробництва. Поки що спостерігається їх зниження.

Не набагато більшою є частка створених пріоритетних матеріалів у загальній кількості відповідних розробок В умовах дефіциту надміцних та якісних матеріалів, значний обсяг яких

Серія: Економіка

імпортується з-за кордону, підвищення темпів реалізації цього пріоритетного напрямку набуває суттєвого значення для інноваційного оновлення вітчизняного виробництва в довгостроковому періоді.

Таблиця 1. Кількість закінчених розробок з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки в загальній їх кількості в Україні, %

Розробки	Загальна кількість науково-технічних розробок, рік			у тому числі з пріоритетних напрямів					
				2000		2001		2002	
	2000	2001	2002	Кількість	%до загальної кількості	Кількість	%до загальної кількості	Кількість	%до загальної кількості
Всього	38335	35835	41498	4599	12,0	3847	10,7	2411	5,8
Нові види техніки	3920	3869	3070	814	20,8	688	17,8	285	9,3
у тому числі:									
такі, де використано винаходи	952	911	818	294	30,9	266	29,2	104	12,7
технологій	3558	3178	4192	1202	33,8	1115	35,1	562	13,4
з них:									
ресурсозберігаючих матеріалів	1658	1408	1801	735	44,3	445	31,6	233	12,9
сортів рослин і тварин	1060	1003	946	270	25,5	208	20,7	141	14,9
методів, теорій	499	475	669	226	45,3	233	49,1	215	32,1
інших	2247	1691	3002	708	31,5	450	26,6	488	16,3
	27052	25190	27660	1379	5Д	1153	4,6	672	2,4

Стаття 34 Закону України "Про наукову і науково-технічну діяльність" визначає, що держава спрямовує на розвиток науки не менше 1,7% від обсягу ВВП. Ці видатки захищені статтями бюджету. Проте реальність свідчить, що фактично за роки незалежності ця норма ніколи не виконувалася. Так, частка фінансування науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт у ВВП складала у 2000 р. 1,2%, у 2001 р. 1,19, у 2002 р. 1,18%. Причому в 2002 р. бюджетне фінансування робіт складало 754 млн. грн., а фінансування робіт іноземними замовниками — 683 млн. грн. Подібна "підтримка" законодавчою та виконавчою владою наукової діяльності призводить до подальшого згортання наукових досліджень, втрати позицій національною наукою у світовому науковому співтоваристві, суттєвого відставання України в науково-технічному та економічному розвитку від провідних країн світу. Державних коштів ледь-ледь вистачає на виплату зарплати науковцям та сплачування науковими установами комунальних послуг, отже фінансування повноцінної наукової діяльності не забезпечено [6].

Станом на початок 2002 р. інноваційну діяльність в Україні здійснювали 1,5 тис. підприємств - лише 9% від загальної їх кількості (зокрема, у промисловості -- 14,8%). Для порівняння: у 1999 р. - інновації впроваджували 13,5% підприємств, у 1998 р. 15,1, 1997 р. 17, 1995 р. 22,9% [7:28].

Разом з тим протягом 2001-2002 рр. зафіксовано певні позитивні тенденції в цьому напрямі. Збільшилася кількість підприємств, які впроваджують засоби автоматизації і механізації виробництва. Активніше впроваджували прогресивні технології (на третині інноваційно активних підприємств). Протягом 2000 р. у промисловості використано 1,4 тис. нових технологічних процесів (зростання за рік — 16,6%). На реалізацію технологічних інновацій у 2000 р. було спрямовано 175,7 млн.грн. (збільшення за рік — 66,7%).

Найбільшу частку інновацій впроваджують підприємства авіабудування, медичної, суднобудівної, скляної, електротехнічної промисловості, хімічного, нафтового, сільськогосподарського машинобудування, металургії. Найпоширеніший напрям інноваційної діяльності — оновлення продукції (кількість таких підприємств склала 1,4 тис.), в середньому освоюється 20 тис. найменувань нових видів продукції на рік. Проте кількість впроваджених ресурсозберігаючих технологій збільшилася лише на 1,7% [7:28-29].

За даними обстеження, проведеного Держкомстатом України, інноваційну діяльність вітчизняних підприємств стримують такі чинники: відсутність фінансування (86% кількості респондентів), великі витрати (40), відсутність коштів у замовника (40), високі кредитні ставки (39), недосконалість законодавства (32), труднощі із сировиною і матеріалами (29), високий рівень економічного ризику (24), відсутність попиту на продукцію (15), недостатність інформації про ринки збуту (11) [13:122-126].

На жаль, інноваційна складова мінімально впливає на розвиток промисловості. Спеціальне опитування показало, що у 1999 Р- питома вага продукції, виробленої з впровадженням нових технологій, склала у машинобудуванні 26,5%, причому частка збільшення

прибутку завдяки інноваціям у загальному його зростанні склала лише 11,3%. Ще гірша ситуація склалася у металургії (відповідно 22 і 8,4%), хімічній промисловості (20 і 8,4%), на підприємствах харчової і легкої галузей промисловості [2: 18-39.].

Багато підприємств і організацій беруть участь у виконанні програми виробництва технологічних комплексів машин і обладнання для агропромислового комплексу на 1998-2005 рр. (НДІфарммаш, УкрНДІпродмаш, Київсільмаш, Київтрактородеталь, Київпродмаш, Харчомаш, Укртрактор та ін.).

Визнання провідної ролі науково-технічної й освітньої сфери у становленні та зміцненні світового господарського устрою ставить на порядок денний у країнах, що воліють бути серед лідерів нового тисячоліття, необхідність розробки та реалізації активної політики, здатної концентрувати національні ресурси і зусилля на пріоритетних напрямках науково-технічного та господарського розвитку.

Необхідність ретельного аналізу наявного потенціалу зростання і вибір власного шляху розвитку особливо актуальні для країн, які з об'єктивних та суб'єктивних причин опинилися на периферії світових господарських процесів, але водночас володіють значними компонентами цілком сучасних науково-технологічних та освітніх комплексів. Останні слід небезпідставно розглядати як перспективний і дійовий ресурс розвитку, але реально вони можуть стати такими лише за умов реалізації ефективної інноваційної політики. В той же час, як показує сучасний вітчизняний досвід, ці ж комплекси можуть перетворитися на великий та непосильний тягар для країн, неспроможних сформулювати реалістичну мету розвитку і забезпечити її досягнення.

У публікаціях вчених, експертів і політиків уже аналізується принципово новий тип економіки, заснованої на знаннях. Зростаюче використання нових знань при розвинутій системі забезпечення інноваційних процесів стало основою стійкого соціально-економічного розвитку країн, що переходять у пізню індустріальну і постіндустріальну фази розвитку.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що інноваційна діяльність є важливим чинником розвитку ефективної моделі національної економіки, окремої галузі або підприємства.

В результаті нашого дослідження ми прийшли до наступних висновків:

Можливості для переходу України на модель інноваційного розвитку визначаються все ще достатньо потужним інтелектуальним і науково-технічним потенціалом. Окрім того інтелектуальний потенціал поступово зменшується: доволі значна кількість вчених, особливо молодого віку, полишають свою державу і шукають кращу долю за кордоном (за роки незалежності державу покинуло понад 6 тис. учених).

Головна причина такого явища – наука в Україні не належить до державних пріоритетів, частка фінансування науки становить всього лише 1,18% ВВП, що у 7-10 разів менше ніж у таких країнах, як Франція, Німеччина, США. Бюджетні видатки на науку в Україні щорічно зменшуються. Для подальшого розвитку інтелектуального потенціалу необхідна докорінна зміна взаємостосунків між державою, наукою та ринком.

Незважаючи на стабілізаційні ознаки в економіці України, частка інноваційних підприємств не збільшується, а їх кошти використовуються не на освоєння випуску нової продукції виробничо-технічного призначення, а переважно на товари широкого вжитку. Науково-інноваційна сфера країни має від'ємну динаміку.

На наш погляд, підвалини для інноваційного розвитку повинна закласти структурна перебудова економіки. Необхідно змінити модель інвестиційної діяльності, яка є неефективною: ні фондовий ринок, ні банківська система не забезпечують належне стимулювання внутрішніх заощаджень та їх трансформацію в інвестиції.

Одним із характерних проявів активізації інноваційної діяльності на регіональному рівні є поглиблення науково-технічної кооперації шляхом формування регіональних і локальних інноваційних мереж – поширення та узгодження спільних економічних, фінансових, соціальних й екологічних інтересів регіонів або сусідніх держав. Відповідно, відбувається еволюція державного регулювання науково-технічних та інноваційних процесів.

Література

1.Александрова В.П. Тенденції розвитку науково-технічних пріоритетів у промисловості України // Проблеми науки. – 2003. - № 11. 2.Александрова В.Л. Економічні аспекти державного програмування інновацій // Вісник Інституту економічного прогнозування. - 2002. - № 1. 3.Глазьев С. Теорія довгострокового техніко-економічного розвитку.-М.: ВладДар, 1993. 4.Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. Ю.М. Бажала.-К: Ін-т економічного прогнозування, 2002.- С.89. 5.Закон України "Про інноваційну діяльність". 6.Закон України "Про наукову і науково-технічну діяльність". 7.Захарін С.В. Інноваційне та науково-технічне забезпечення розвитку промисловості України // Проблеми науки.-2003. - № 11. 8.Калитич Г., Кучеров О., Яковенко С. та ін. Науково-

інформаційне забезпечення органів державного управління: Звіт про науково-дослідну роботу / Державне замовлення. – К.: УкрІНТЕІ № 019825003500, 1998. 9.Перспективи інноваційного розвитку України / 36. наук. ст. за ред. Я.А.Жаліло.-К.: Альтерпрес, 2002. 10.Про затвердження Положення про порядок створення і функціонування технопарків й Інноваційних структур інших типів: Постанова КМ України від 22 травня 1996 р. №549// Вісник Верховної Ради України, 1996, №5. 11.Проблеми науково-технічного прогресу в умовах переходу до ринку/ Під ред. Є.Олейнікова.-М.: РЕА, 1992. 12.Твісс Б. Управління науково-технічними нововведеннями.-М.: Економіка, 1989. 13.Шахмарова ЕД. Фінансова оцінка інноваційних проектів// Фінанси України.-2002.-№6. 14.Шумпетер І. Теорія економічного розвитку.-М.: Прогрес, 1982.

Анотація

Висвітлено сучасний стан реалізації пріоритетних напрямів науково-технічного розвитку вітчизняної економіки та тенденції формування пріоритетів, характерні для перехідного періоду. Запропоновано пропозиції щодо активізації інноваційної діяльності у цій сфері/

Annotation

The modern state of realization of priority directions of scientific and technical development of home economy and tendency of forming of priorities is reflected, characteristic for a transitional period. Suggestions are offered in relation to activation of innovative activity in this sphere.

УДК 330.341.1